

Krzysztof Kowalski

Barbarzyńskie tsunami. Okres wędrówek ludów w dorzeczu Odry i Wisły. **Wystawa objazdowa**

30 października 2017 roku w gmachu Muzeum Tradycji Regionalnych Muzeum Narodowego w Szczecinie odbyło się premierowe otwarcie wystawy objazdowej *Barbarzyńskie tsunami. Okres wędrówek ludów w dorzeczu Odry i Wisły* oraz promocja towarzyszącej jej publikacji pod tym samym tytułem. Wydarzenie zostało przygotowane przez Muzeum Narodowe w Szczecinie i Uniwersytet Warszawski¹, a zrealizowane w kooperacji z 11 muzeami, które nie tylko udostępniły drogie zabytki, lecz także zaangażowały się w organizację kolejnych pokazów. Inspiracją do realizacji ekspozycji był sfinansowany przez Narodowe Centrum Nauki w ramach programu „Maestro” interdyscyplinarny projekt „Okres wędrówek ludów między Odrą a Wisłą” (<http://www.mpov.uw.edu.pl/>), podjęty na Uniwersytecie Warszawskim przez zespół naukowców pod kierunkiem prof. Aleksandra Bursche.

Problematyka wystawy została osadzona na tle społeczno-politycznych dziejów Europy pomiędzy schyłkiem IV a początkiem VI stulecia. Okres wielkiej wędrówki ludów to czasy intensywnych ruchów migracyjnych plemion barbarzyńskich, które przełamały granice *Imperium Romanum*, wtargnęły na jego obszar, rozciągający się na znacznych połaciach Europy i Afryki Północnej, zadając ostateczny cios istnieniu Zachodniego Cesarstwa Rzymskiego. Na jego gruzach ludy te często tworzyły własne królestwa. Niektóre z tych plemion, odnotowywane w antycznych źródłach pisanych, wywodziły się z dorzeczy Odry i Wisły, gdzie zamieszkiwały w pierwszych wiekach po Chrystusie. Odegrały one znaczącą rolę w wydarzeniach powiązanych z migracjami, a także w kształtowaniu nowego porządku w Europie średnio-wiecznej. Świadectwa ich pobytu na ziemiach Polski oraz kontaktów z innymi

---

¹ Koncepcja wystawy: Aleksander Bursche, Krzysztof Kowalski, Magdalena Mączyńska; wybór źródeł pisanych: Marcin Wołoszyn; projekt graficzny: Karolina Gołębiowska; multimedia: Michał Dłużak, Krzysztof Dzierma, Paweł Pawlicki, Maciej Szlachowski; aranżacja: Izabela Sukiennicka, Anna Ryś; tłumaczenia: Anna Kinecka, Monika Witek.

społecznościami barbarzyńskimi i cywilizacją rzymską, są odkrywane w różnych regionach położonych między Bałtykiem a Karpatami. Często należą one do grupy najbardziej spektakularnych znalezisk archeologicznych i stanowią ozdobę muzealnych kolekcji.

Do pokazu na wystawie wyselekcjonowano szereg unikatowych zabytków z ziem Polski, które odzwierciedlają odnotowane w źródłach pisanych wydarzenia wstrząsające cywilizacją późnego antyku. Są to przedmioty zarówno z dawniejszych odkryć zachowanych w zbiorach muzeów krajowych, jak też badań przeprowadzonych w ostatnich latach. Pochodzą one głównie ze skarbów i grobów zawierających wyposażenie elitarne, ilustrujące obecność w dorzeczu Odry i Wisły oraz przylegających do nich zlewni innych rzek różnych społeczności, a także ich udział w wymianie kulturowej i transformacjach doby wielkiej wędrówki ludów. Uwzględniono przy tym zabytki wykraczające chronologicznie poza ten okres, co dało możliwość ukazania całego szeregu zmian zachodzących pomiędzy III a VII wiekiem, charakteryzujących w tej części Europy przejście od starożytności do średniowiecza. Zestaw eksponatów wzbogacono o kilka znalezisk z obszarów krymsko-kaukaskich, gdzie długo przetrwali potomkowie społeczności, które wędrówkę po kontynencie rozpoczęły z ziem Polski, a także o przykłady ozdób z kręgu merowińskiego, skąd wywodzą się również pojedyncze wyroby odnajdywane między Odrą a Wisłą. Łącznie do pokazu wybrano 458 zabytków z 58 różnych znalezisk archeologicznych.

Wystawa została podzielona na osiem działów, które układają się w ciąg opowieści o wielkiej wędrówce ludów. W sześciu z nich, złożonych z grup witryn i posterów, zawarto szereg stref wystawienniczych: eksponatów, opisów, ilustracji oraz objaśnień, w których uwzględniono również źródła pisane. Strefy opisów i ilustracji częściowo (w efekcie zastosowania interaktywnych multimedialnych) się ze sobą splatają. W każdej z tych grup umieszczono pojedynczą witrynę multimedialną, z ekranem dotykowym o wysokiej przezroczystości, pozwalającą zamieścić zarówno oryginalne zabytki, jak również interaktywny katalog. Dwa pozostałe segmenty są wyłącznie multimedialne. Połączenie tradycyjnej ekspozycji, gdzie główną rolę odgrywają eksponaty, z nowoczesnymi technologiami stworzyło możliwości poszerzenia zasobu informacji o epoce i zabytkach oraz o wynikach badań przyrodniczych wspomagających rekonstrukcję historii osadnictwa przy jednoczesnym zachowaniu mobilnego charakteru pokazu.

Pierwsza, typowo multimedialna część wystawy – zrealizowana w formie kilkuminutowego filmu historycznego (udźwiękowanej, dwuwymiarowej animacji komputerowej) – została pomyślana jako wprowadzenie prezentujące migracje plemion, główne postacie i wydarzenia, które miały miejsce w późnym antyku na obszarze Europy oraz na przyległych terenach Azji i Afryki.

W drugiej części (*Dostatni ląd*) scharakteryzowano sytuację społeczno-kulturową w III i IV wieku na ziemiach Polski, w czasach poprzedzających wielką wędrówkę ludów w Europie. Był to okres z jednej strony wyraźnego rozwoju gospodarczego, względnego spokoju i dobrobytu, a z drugiej strony stopniowej migracji części plemion, szczególnie z Pomorza, w kierunku południowo-wschodnim, na obszary stepów nadczarnomorskich. Oba aspekty zobrazowano zabytkami z północno-zachodniej i południowo-wschodniej Polski, a uzupełniono ilustracjami innych znalezisk oraz mapami.

W trzecim segmencie wystawy znalazła się prezentacja multimedialna przedstawiająca sumaryczne efekty badań nad rekonstrukcją historii osadnictwa między Odrą i Wisłą w I tysiącleciu po Chrystusie na podstawie zmian w szacie roślinnej, obserwowanych w składzie pyłków roślin zachowanych w osadach jeziornych i torfowiskowych. Zarejestrowany w większości badanych regionów północnej i środkowej Polski spadek udziału pyłków roślin uprawowych i towarzyszących działalności ludzkiej w nawarstwieniach odpowiadających czasom wędrówek ludów potwierdził kryzys osadniczy w stosunku do okresu rzymskiego i średniowiecza, przy czym jego początki nie nastąpiły równocześnie na poszczególnych terytoriach. Wcześniej, bo już około III–IV wieku, regres taki miał miejsce w części północno-zachodniej. Na niektórych obszarach – w południowej Wielkopolsce, na Kujawach czy na Pojezierzu Mazurskim – obecność pyłków roślin uprawowych pozwala wnosić o mniej tam odczuwalnych skutkach załamania aktywności gospodarczej.

Czwarta część wystawy (*Huńska nawałnica*) podejmuje problematykę napływu na tereny południowo-wschodniej Europy w ostatniej ćwierci IV wieku azjatyckich plemion koczowniczych, które spowodowały uruchomienie migracji zamieszkałych tam ludów w kierunku terytorium Cesarstwa Wschodniorzymskiego. Po wtargnięciu na kontynent europejski Hunowie utworzyli struktury państwowe na Nizinie Węgierskiej, skąd w 1. połowie V wieku podejmowali dalsze najazdy na południe i zachód. Odzwierciedleniem ich wpływów w Małopolsce i na Śląsku są zamieszczone na ekspozycji charakterystyczne dla koczowników ozdoby i broń, odkryte w grobie z Jakuszowic, oraz znalezisko kotła brązowego z wyposażenia pochówku lub depozytu ofiarnego z Jędrzychowic. Świadectwem niepokoju i migracji z czasów ekspansji huńskiej są zabytki pozyskane z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w jaskini Wisielec, związane z ludnością uciekającą z objętych zawieruchą terenów południowo-wschodniej Europy. Narrację uzupełniają cytaty ze źródeł (z tekstów Ammianusa Marcellinusa i Priskosa z Panion) odnoszące się do pojawienia się Hunów i zasięgu ich władztwa.

W piątym dziale wystawy (*Cisza przed burzą*) przedstawiono zmiany osadnicze, które zachodziły wskutek wędrówek plemion barbarzyńskich uruchomionych

na przełomie IV i V wieku. Wraz z ich migracjami zanikły w 1. połowie V wieku tradycyjne – ukształtowane i rozwinięte w poprzednich stuleciach – stosunki kulturowe w dorzeczach Odry i Wisły oraz obumierał napływ importów rzymskich, ograniczony do złotych monet i naczyń szklanych wschodniorzymskiej proveniencji. Ruchy te ominęły północno-zachodnie krańce ziem Polski, zamieszkałe przez ludność z kręgu zachodniobałtyjskiego. Okres ten zilustrowano przede wszystkim zespołami przedmiotów z wyposażenia najmłodszych grobów z cmentarzysk ludności gockiej z południowo-wschodniej Polski, importowanymi pucharami szklanymi odkrytymi w grobach z terenu Pomorza oraz przykładami zapinek z kręgu zachodniobałtyjskiego. Uzupełnieniem obrazu tych czasów jest cytat z listu św. Hieronima – fragment relacjonujący ogrom nieszczęść w prowincjach *Imperium Romanum* ogarniętych barbarzyńską nawałnicą.

Szósty etap zwiedzania ekspozycji (*Fale zniszczenia*) dotyczy zagadnienia deponowania skarbów w różnych regionach Polski w 1. połowie V wieku oraz obecności nowych przybyszów ze Skandynawii, którzy pojawili się w południowej strefie nadbałtyckiej w 2. połowie V i w VI wieku. W zakresie skarbów złożonych z monet i ozdób wykonanych z metali szlachetnych, które były ukrywane (poza osadami, na terenie osiedli, a nawet we wnętrzu domów) w czasach niepokoju, zaprezentowano znaleziska z Podkarpacia, Wielkopolski i Pomorza. O bytności ludności skandynawskiej na ziemiach Polski w końcowej fazie starożytności świadczą niewielkie cmentarzyska, jak choćby to ze schyłku V stulecia, złożone z kilku grobów, badane w ostatnich latach w Czarnówku, gdzie znajduje się również olbrzymia nekropola funkcjonująca jeszcze przed przełomem er, aż po 1. połowę III wieku po Chrystusie. Wyrazem wpływów z północnego kręgu kulturowego na obszary między dolną Odrą i Wisłą jest także obecność złotych ozdób, w tym brakteatów skandynawskich, takich jak wchodzące w skład prezentowanego na wystawie depozytu z Suchania. W strefie cytatów umieszczono jeszcze jeden fragment z listów św. Hieronima opisujący zdobycie Rzymu przez Wizygotów w 410 roku.

W siódmym segmencie (*Wielkie sprzątanie*) podjęto tematykę napływu złotych monet bizantyńskich na obszary nadbałtyckie u schyłku starożytności, co jest związane z trybutami wypłacanymi za służbę w armii rzymskiej lub wojskach huńskich. Są one na ekspozycji reprezentowane głównie przez pomorskie znaleziska solidów i ich barbarzyńskich naśladownictw. Uwzględniono również problematykę depozytów gromadnych bursztynu, których obecność wspiera przesłanki o przetrwaniu, pomimo znacznego wyludnienia, enklaw osadnictwa na niektórych obszarach w dorzeczu Odry i Wisły. Specyficzne pod tym względem są tereny północno-wschodnie, gdzie dawni mieszkańcy związani z kręgiem zachodniobałtyjskim pozostali w swoich siedzibach,

a nawet rozwinęli wielokierunkowe kontakty. Na łączność, szczególnie z potomkami ludów uczestniczących w wielkiej wędrówce, choćby z kręgu ostrogockiego i merowińskiego, wskazują także znaleziska przedmiotów odkrywanych w innych regionach Polski. Niektóre z prezentowanych zjawisk kulturowych, jak funkcjonowanie szlaku bursztynowego jeszcze w 1. ćwierci VI wieku, istnienie pustek osadniczych czy parantele pomiędzy pobratymcami – emigrantami i pozostałymi w dawnych siedzibach, znajdują odzwierciedlenie w źródłach pisanych, u Kasjodora i Prokopiusza z Cezarei.

Zamykający wystawę dział *Nadchodzi nowa fala* stanowi początek opowieści o kolejnym okresie w dziejach ziem Polski, o czasach wczesnego średniowiecza. Zaprezentowano w nim niewielki, wręcz symboliczny wybór zabytków związanych z najstarszymi fazami osadnictwa słowiańskiego, które w ciągu VI i VII wieku sukcesywnie rozprzestrzeniło się na dużych obszarach środkowej i południowo-wschodniej części Europy. Choć zagadnienie początków osadnictwa słowiańskiego między Odrą i Wisłą wykracza poza tematykę wystawy, można ją jednak postrzegać jako swego rodzaju następstwo zmian kulturowych, które zaszły na tych terenach w okresie wędrówek ludów. Tę część ekspozycji uzupełniają cytaty ze źródeł z VI wieku opisujące zwyczaje Słowian i lokalizację ich terytoriów.

Towarzysząca wystawie publikacja² złożona jest z kilku tekstów, które wprowadzają w ogólną problematykę okresu wędrówek ludów w Europie, a także w badania nad schyłkiem starożytności i początkami wczesnego średniowiecza na ziemiach Polski, oraz z pełnego katalogu eksponatów, w którym poszczególne hasła opracowywali pracownicy wszystkich instytucji partnerskich lub współpracujących z nimi badacze. Autorzy tekstów wprowadzających przygotowali je w formie krótkich syntez umiejętnie łączących wiedzę naukową z popularyzacją, dzięki czemu publikacja znakomicie uzupełnia ekspozycję.

Organizację i aranżację wystawy podporządkowano jej objazdowemu charakterowi. Instytucje biorące udział w projekcie zawarły jedną wielostronną umowę, w której uwzględniono harmonogram pokazów obejmujący lata 2017–2020. Od połowy stycznia 2018 roku wystawa prezentowana będzie kolejno w: Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, Muzeum Lubelskim w Lublinie, Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Muzeum w Lęborku, Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, Muzeum Zamojskim w Zamościu, Muzeum Regionalnym im. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim, Muzeum Okręgowym w Rzeszowie, Muzeum Archeologicznym w Krakowie, Muzeum Miejskim Wrocławia i Muzeum Okręgowym Ziemi Kaliskiej w Kaliszu, gdzie projekt zakończy się w połowie marca 2020 roku.

---

² <http://www.mpov.uw.edu.pl/userfiles/pl/Badania/Publikacje/tsunamiinternetzkkladka.pdf>

Ryc. 1. Wernisaż wystawy *Barbarzyńskie tsunami. Okres wędrówek ludów w dorzeczu Odry i Wisły* w Muzeum Narodowym w Szczecinie. Fot. K. Gołębiowska

Ryc. 2. Kadr z filmu animowanego prezentującego migracje plemion w okresie wędrówek ludów u schyłku antyku w Europie. Fot. K. Gołębiowska

Ryc. 3. *Huńska nawalnica* – część wystawy *Barbarzyńskie tsunami. Okres wędrówek ludów w dorzeczu Odry i Wisły*. Fot. K. Gołębiowska

Ryc. 4. *Wielkie sprzątanie* – część wystawy *Barbarzyńskie tsunami. Okres wędrówek ludów w dorzeczu Odry i Wisły*. Fot. K. Gołębiowska